

MOŽNOSTI BOŽIEHO PÔSOBENIA V KONTEXTE POZNATKOV SÚČASNEJ PRÍRODOVEDY¹

Miroslav Karaba

Abstrakt. Presvedčenie, že Boh ustavične tvorivo koná vo svete prostredníctvom jeho prírodných procesov, že koná v dejinách, aby svet vykúpil a spasil, a že formuje priebeh života jednotlivca, je pre kresťanskú vieru kľúčové. Otázkou ale ostáva, ako môže Boh konať vo svete, ktorý sa riadi prírodnými zákonmi. Základná otázka teda môže byť naformulovaná takto: Nie je sieť fyzikálnej reality napätá tak silno, že vôbec nepripúšťa špecifické pôsobenie božského činiteľa? Predložený príspevok sa snaží priblížiť možnosti Božieho pôsobenia vo svete bez toho, aby bola narušená podstata stvoreného sveta. Sú to koncepcie, ktoré vychádzajú zo súčasného obrazu materiálneho sveta tak, ako ho prináša moderná prírodoveda, a zároveň reflektujú prvky teistickej viery. Vytvára sa tak obraz kenotického Boha, ktorý tvorí svet ako prostredie slobody, dejín a veľkosti človeka.

Abstract. Possibilities of Divine Action in the Context of Knowledge in Contemporary Science. The belief that God acts in the world is one of the essential proposition in the Christian worldview. But the question is: How can God act if the world is governed by scientific laws? Any answer to such question presupposes a view of nature as well as a view of God's activity. This paper presents attempt to answer mentioned questions. In the presented view we can find possibility to explain the world without God. However, God is likely hypothesis for the necessary foundation of the universe, as regards the problem posed by finding the reason for its consistency and intelligibility. In addition, science enables us today to open up conjectures concerning the possible divine action in the world without distorting or altering the nature of created order. Moreover, although God is the necessary foundation, the nature of his creator work in the world makes it possible to consider it as kenotic creation. This creation can be finally known as oriented to creating the natural environment of freedom, history and the greatness of man.

Úvod

Problematika možnosti Božieho pôsobenia vo svete patrí do širokého rámca interdisciplinárneho dialógu medzi vedou a náboženstvom. Náboženstvo, ako aj veda, sú dva kultúrne fenomény, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou dnešnej spoločnosti. Sú to pravdepodobne dva najdôležitejšie spôsoby nazerania na svet. Akokoľvek je téma vývoja vzťahu medzi vedou a náboženstvom zaujímavá, vysoko prekračuje možnosti jednej partikulárnej štúdie. V tomto príspevku sa preto sústreďíme iba na jeden, ale o to dôležitejší aspekt tejto problematiky. Konkrétne

¹ Prednáška prednesená pred Radou pre vedu, vzdelanie a kultúru KBS dňa 10. 3. 2015. Táto práca vznikla v rámci projektu Christian Philosophy in Central and Eastern Europe (ID 443.20132321/21885).

na možnosť Božieho pôsobenia vo svete v kontexte poznatkov modernej prírodovedy.

Formou náboženstva, ktorá je známa väčšine ľudí žijúcich v „západných“ spoločnostiach, je kresťanstvo. Kresťanská viera utvárala naše výtvorné umenie, hudbu, architektúru, zvyky, zákony a zabudované sociálne predpoklady. Prostredníctvom používania jazyka a symbolov nespočetnými spôsobmi utvárala a stále utvára spôsob nášho uvažovania, dokonca aj uvažovania tých, ktorí ju verejne odmietajú. Ak sa má autor z nášho civilizačného okruhu pokúšať podávať náboženskú skúsenosť ľudí, najrozumnejšie je, ak sa pritom odvoláva na spoločné kresťanské dedičstvo, aj keď si ho už väčšina ľudí z našej spoločnosti neváži. To však neznamená, že iné ako kresťanské náboženstvo nemôže byť cestou k tej realite, ktorú zvykneme označovať ako Boh.

Navyše, západné kresťanstvo bolo vo svojej katolíckej, protestantskej a anglikánskej forme prvým významným náboženstvom, ktoré čelilo vplyvu prírodných vied na dôležité prvky prijatej obsahu viery. Aj preto je pre všetky kultúry a formy náboženskej skúsenosti dôležité, aby sa pri novom premýšľaní náboženských konceptualizácií na základe vedeckého pohľadu na svet vychádzalo zo skúmania vzťahu kresťanstva k tomuto pohľadu. Do systémov kresťanskej viery bolo začlenených mnoho základných tvrdení o vzťahu Boha, ľudstva a prírody v rámci schémy predpokladov týkajúcich sa prírodného sveta, ktoré sa nazhromaždili v priebehu viacerých storočí vývinu „prírodnej filozofie“. Keďže Newton a Darwin predložili svoje teórie po prvýkrát práve na pôde Anglicka, musela niesť prvý nápor revolúcie v uvažovaní o prírodnom svete anglikánska cirkev. Okrem toho je kresťanské náboženstvo vzorom náboženstva pôsobiaceho v novej kultúrnej atmosfére spojenjej so vzostupom vedy. Aj preto bolo ako takmer jediné z hlavných náboženstiev vystavené v rámci svojej kultúry kritickej, historickej, lingvistickej a literárnej analýze svojich posvätných spisov a ich zdrojov. Jeho presvedčenia boli vystavené skeptickej filozofickej kritike, jeho postoje psychologickému skúmaniu a jeho štruktúry sociologickému výskumu. Toto všetko sa odohralo v priebehu troch storočí, počas ktorých pretrvávajúce zmeny spôsobené industrializáciou spoločnosti spolu so zvyšujúcou sa mierou slobody a vzdelanosti úplne zmenili život ľudí a ich životné postoje [8, s. 17 – 19].

Za ostatných 40 rokov vytvorila významná skupina autorov anglosaskej provincie dôležité príspevky k novému pohľadu na náboženstvo z perspektívy prírodných vied. Ich práce sú mnohými organizáciami a spoločnosťami vnímané ako tie, ktoré napomáhajú rozvoju interdisciplinárneho dialógu. Máme na mysli napr. The Center for Theology and Natural Sciences (CTNS) v Berkeley, Templeton Foundation alebo European Society for Study of Science and Theology (ESSSAT), ako aj dôležité vedecké časopisy ako napr. *Zygon* (Chicago), ktorý vychádza od roku 1960. Spomedzi tejto skupiny najviac vyčnievajú traja autori: Ian G. Barbour (Templetonova cena udelená v roku

1999), Arthur Peacocke (Templetonova cena udelená 2001) a John Polkinghorne (Templetonova cena udelená v roku 2002). K nim možno, samozrejme, zaradiť aj ďalších autorov zameraných na nejakú formu vzájomného dialógu medzi vedou a náboženstvom, spomedzi ktorých spomeňme aspoň Stanley L. Jakiho (1924 – 2009), Philipa Hefnera, Johna Brooka (1944) a Michaela Hellera (1936).

Tvrdenia, že Boh ustavične tvorivo koná vo svete prostredníctvom jeho prírodných procesov, že koná v dejinách, aby ho vykúpil a spasil, a že formuje priebeh života jednotlivca, sú pre kresťanskú vieru kľúčové. Sama ich prijateľnosť a inteligibilita je dnes na základe vedeckého stanoviska vo všeobecnosti spochybňovaná. Aj preto je preskúmanie tejto otázky z hľadiska židovsko-kresťanskej tradície centrálnym problémom. V tejto krátkej štúdiu budeme vychádzať najmä z myšlienok už spomenutých troch veľkých autorov zaoberajúcich sa touto problematikou – J. Polkinghorne, A. Peacocke, I. Barbour. Pri takýchto úvahách sa dostávame k problému, v akom rozsahu môžeme oprávnenne predpokladať, že Boh pôsobí vo vesmíre, ktorý sa zároveň riadi neúprosnými prírodnými zákonmi. Základná otázka by teda mohla byť formulovaná takto: Nie je sieť fyzikálnej reality napätá tak silno, že vôbec nepripúšťa špecifické pôsobenie božského činiteľa? Pokúsime sa predstaviť základné body prístupu, ktorý vychádza zo súčasného obrazu materiálneho sveta tak, ako nám ho prináša moderná prírodoveda, a zároveň reflektuje prvky teistickej viery, ktorá sa najlepším spôsobom odzrkadľuje v troch náboženských tradíciách (judaizmus, kresťanstvo, islam).

V procese skúmania vedy a náboženstva budú všetky výsledky tohto štúdia závisieť od našich epistemologických východísk. Veda začína faktami a snaží sa o predstavu reality, teda vytvára poznanie založené na faktoch. Avšak vedecké poznanie je vždy iba aproximáciou, a nie definitívnym poznaním bez akýchkoľvek náznakov trhlín. Je vždy dočasným poznaním v zmysle Popperovho falzifikacionizmu a Kuhnových vedeckých revolúcií. Veda má tak na jednej strane atribút istej konštantnosti, na druhej strane je otvoreným projektom, teda interaktívnou rovnováhou medzi empiriou a teóriou. V konečnom dôsledku je však veda otvorená voči prekvapeniam a neočakávaným výsledkom, niekedy priamo protirečiacim induktívnym záverom založeným na „zdravom rozume“ [4, s. 43]. Ak by veda nemala tento realistický rozmer, naša pôsobivá technologická adaptácia na svet by nebola možná. Nesmierne množstvo technických vymožeností je právom považované za dôsledok schopnosti prírodných vied vytvárať teórie, ktoré môžu svet nielen vysvetľovať, ale postupne aj pretvárať. Je prirodzené, že tento úspech býva zdôvodnený tvrdením, že to, čo vedecké teórie popisujú, je reálne prítomné.

Predstavené modely Božej činnosti budeme zároveň konfrontovať s klasickým (vládcovským) modelom, pričom poukážeme na ich slabé, resp. silné stránky. Ako východisko nám posluží stručná tabuľka, ktorá schematicky zachytáva základné modely Božej interakcie so svetom [2, s. 305].

Teológia	Dominantný model	Pojmové rozpracovanie
Klasická (staroveká, stredoveká)	vládca – kráľovstvo	všemohúci, vševediaci, nemenný, zvrchovaný
Deistická	hodinár – hodinový stroj	konštruktér sveta zachovávajúceho zákony
Novotomistická	remeselník – nástroj	prvotná príčina pôsobiaca skrze druhotné príčiny
Kvantová	determinant neurčitostí	uskutočňovateľ potencialít
Teológia slova (Logos)	hovoriaci – poslucháč	komunikátor informácií
Kenotická	rodič – dieťa	dobrovoľné sebaobmedzenie a zraniteľnosť
Lingvistická	činiteľ – pôsobenie	udalosti vo svete ako Božia činnosť
Stelesňujúca	osoba – telo	svet ako Božie telo
Procesuálna	vodca – komunita	tvorivý účastník v kozmickej komunite

1. Kvantová teória

Prvú možnosť, kde hľadať priestor pre neintervencionistické pôsobenie Boha, nám poskytuje kvantová teória. Jej dodnes najvplyvnejšia interpretácia (kodanská) vysvetľuje indeterminizmus kvantového sveta ontologicky, teda považuje ho za vlastnosť samotnej prírody, a nie napr. za nedostatok nášho merania. Podľa tejto interpretácie nemožno povedať, čo sa deje so systémom medzi počiatočným pozorovaním a najbližším meraním. Neurčitosť teda nevyplýva z ohraničenosti ľudského poznania, ale je to objektívna vlastnosť prírody. Nemali by sme teda napr. predpokladať, že elektrón má istú „presnú“ polohu a hybnosť, ktoré však súčasne nepoznáme, ale náš záver by mal znieť, že elektrón zrejme nie je tým druhom entity, ktorá má súčasne ostré hodnoty oboch týchto veličín. Pozorovanie spočíva v tom, že z pravdepodobnosti, ako je momentálne distribuovaná, vyčlení pozorovateľ jednu z možností. Vplyv pozorovateľa teda nespočíva v deformovaní dovtedy presnej, hoci nepoznanej hodnoty, ale v tom, že dovedieme k aktualizácii jednu z mnohých existujúcich možností. Ukazuje sa tak, že svet atómov je príliš odlišný od sveta našej bežnej skúsenosti, čo ale neznamená, že by bol menej reálny.

Iný pokus vychádzajúci pôvodne z kvantovej teórie je vysvetlenie Božieho pôsobenia prostredníctvom aktívnej informácie. Tento pokus vychádza z toho, čo sa zvykne nazývať kvantovou mechanikou skrytých premenných. Podľa Bohma nie je neurčitosť v kvantovej mechanike ontologickým stavom (tak ako ju vysvetľuje kodanská interpretácia), ale v skutočnosti iba odráža naše epistemologické obmedzenia. Tento prístup sa snaží dokázať existenciu skrytých premenných a mechanizmov, ktoré, ak by sme dostatočne poznali, odhalili by nám deterministickú ontológiu tvoriacu základ pre kvantový svet. Jedným z takýchto mechanizmov by podľa nich mohla byť aktívna informácia. Okrem častíc existuje aj vlna, ktorej tvar nesie v každom okamihu informáciu o celom prostredí, ktoré systém obklopuje. Táto vlna síce nie je priamo sama osebe viditeľná, ale má merateľné dôsledky, pretože dodatočne ovplyvňuje pohyb častice nad rámec bežných silových polí. Prítomnosť tejto skrytej vlny (nazývanej aj „pilotná vlna“ alebo „kvantový potenciál“) vychytá časticu v dvojštrbinovom experimente práve takým spôsobom, aby na detekčnom plátne vznikol interferenčný obrazec a s ním spojené pravdepodobnostné relácie. Toto pôsobenie je však prísne deterministické. Aj keď sú však jeho výsledky v princípe predvídateľné, ich konkrétna podoba závisí na jemných detailoch momentálnych polôh všetkých častíc a na ich okamžitých zmenách, čo navonok vytvára zdanie náhodnosti. Polohy jednotlivých častíc tak v Bohmovej teórii predstavujú hľadané skryté parametre kvantovej teórie.

Bohm a Hiley sa chopili idey „pilotnej vlny“ opísanej ako pole s určitou intenzitou a potenciálom (kvantový potenciál). Účinok tohto potenciálu je nezávislý na intenzite poľa a závisí iba od jeho formy. To je v protiklade so správaním sa vlny v klasickej mechanike, v ktorej je účinok poľa viac-menej úmerný intenzite vlny. Na osvetlenie uvádza ju Bohm a Hiley príklad lode, pohybujúcej sa podľa automatického pilota riadeného rádiovými vlnami [3, s. 32]. Kvantová vlna teda netlačí ani neťahá časticu v nejakom konkrétnom smere, pretože výsledkom takéhoto pôsobenia by bola zmena jej energie. Kvantová vlna pôsobí analogicky k rádiovým vlnám vo vyššie spomenutom príklade a usmerňuje danú časticu bez ovplyvnenia jej celkovej energie. Základom koncepcie aktívnej informácie je fakt, že aj napriek jej veľmi malej energii (zanedbateľnej v porovnaní s energiou príslušnej častice)² je schopná usmerňovať oveľa väčšiu energiu. Dôsledkom takéhoto chápania je, že ak častica náhle počas svojho pohybu po trajektórii zmení smer, nemusí to byť následok nejakého silového pôsobenia, ale výsledok zachytenia zmien okolitého prostredia pilotnou vlnou a ich následnej „ko-

² Podľa Bohma a Hileyho je naša súčasná neschopnosť zaregistrovať energiu aktívnej informácie iba dôsledkom nedostatočnej „jemnosti“ detektorov. Objavením sa presnejších detektorov a nových experimentálnych postupov v budúcnosti bude táto ťažkosť odstránená. V tomto zmysle je ich koncept aktívnej informácie teóriou skrytých premenných, v ktorej je práve pilotná vlna skrytou premennou, obsahujúcou informáciu o celom systéme.

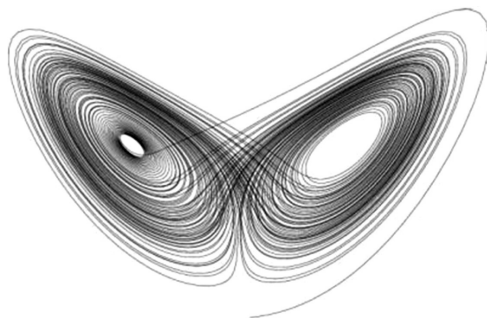
munikácie“ príslušnej častici. Dôsledkom je nami pozorovaná reakcia častice, ktorá sa udeje prostredníctvom zmeny trajektórie. Ako ďalšie analogické príklady aktívnej informácie uvádzajú Bohm a Hiley rádio, počítač alebo DNA. Všetky sú totiž príkladmi schopnosti informovať, t. j. „dať formu“ relatívne veľkému množstvu energie prostredníctvom aktívnej informácie. Tak napríklad počítačový čip je schopný ovplyvniť elektrickú energiu prichádzajúcu z nejakého vonkajšieho zdroja a dať výstupu nejakú konkrétnu podobu. Podobne aj DNA obsahuje kód s informačným obsahom a význam tohto kódu je vyjadrený v rozličných biologických procesoch. Koncept aktívnej informácie možno interpretovať v kontexte činnosti Boha vo svete ako „Božie pôsobenie prostredníctvom čistého informačného vstupu“.

Povedané teologickým slovníkom – Božia aktivita môže byť opísaná ako imanentne pôsobiaci čistý duch. Napr. Polkinghorne považuje vstup cez aktívnu informáciu za istý druh neenergetického vstupu, aj keď nikde presne nevysvetľuje mechanizmus tohto pôsobenia [9, s. 124]. Zdá sa však, že by mohol mať na mysli niečo podobné ako Pannenberg, ktorý porovnáva pôsobenie Ducha Svätého s pôsobením fyzikálnych polí³ [7, s. 13 – 14]. Tak ako rádiové vlny obsahujú informáciu o polohe, rýchlosti, smere atď. navádzanej lode a súčasne informácie o vlastnostiach prostredia, v ktorom sa nachádza, podobne môžeme povedať, že Duch „pozná“ celý systém, t. j. všetky jeho prvky a všetky ich vzájomné vzťahy, skrátka všetko, čo sa deje vo vesmíre. Toto pole Ducha pokrýva a preniká celý vesmír v tom zmysle, že imanentný Boh ako Duch je všadeprítomný a rovnako vševediaci bez toho, že by s ním bol identický. Spirituálna pilotná vlna obsahuje informácie o Božích úmysloch so svetom, podobne ako rádiové vlny obsahujú informáciu o budúcej trajektórii lode. Rozhodujúcim prvkom v tomto návrhu je fakt, že vesmír je, analogicky k automatickému pilotovi, schopný spracovať informáciu Božieho Ducha. Inak povedané, vesmír je štruktúrou schopnou spracovať informácie, štruktúrou schopnou transformovať potenciálne aktívnu informáciu do aktuálnych zmien v usporiadaní vesmíru. A keďže Duch je prítomný všade, možno na otázku lokalizácie hľadaného kauzálneho spoja v Polkinghornovom modeli odpovedať, že je prítomný všade. Aktívna informácia „Ducha“ tak má potenciál zmeniť vývoj vesmíru ako celku v súlade s Božou vôľou. A pretože vesmír má holistický charakter, takže tento vplyv na vesmír ako celok sa bude odrážať aj na nižších úrovniach až po najzákladnejšie úrovne kozmickej hierarchie (*top-down* kauzalita).

³ Nejde tu doslovné porovnanie pôsobenia fyzikálnych polí a pôsobenia Ducha Svätého, ktoré z pochopiteľných príčin ani nie je možné. Pannenberg používa predstavu dynamického poľa ako metaforu pôsobenia Ducha.

2. Teória chaosu

Druhou možnosťou je výklad hypersenzitívnych systémov, ktorý bol nazvaný „teória chaosu“. Deterministické rovnice klasickej teórie chaosu treba chápať ako približné riešenia systémov úplne izolovaných od okolia. Avšak toto nie je prípad reálnych systémov, ktoré sú otvorené mnohým formám pôsobenia z ich okolia. Rovnice opisujúce chaotický systém sú po matematickej stránke reflexívne (účinky môžu pôsobiť späť na svoje príčiny) a nelineárne (účinnok nie je priamo úmerný príčine). Geometrické vyjadrenie ich riešenia nezodpovedá rovnomerným, pravidelným krivkám mohutných systémov, ale členitej geometrii fraktálov. Hypersenzitivita týchto systémov im vtlača (z nášho pohľadu) vnútorne nepredikovateľný a jedinečný charakter. Aj keď sú chaotické systémy podľa matematických definícií vo svojej podstate dokonale deterministické, možno ich interpretovať ako indikáciu prítomnosti trhlín v kauzálnej štruktúre sveta. Budúci vývoj chaotických systémov je závislý na veľmi malých fluktuáciách, takže nakoniec sa javí ako istý druh nevypočítateľných, budúcich možností, reprezentovaných „podivným atraktorom“⁴.

Obr. 1. Lorenzov atraktor

Pojmom atraktor je vo vede označovaný konečný stav systému, teda stav, do ktorého dynamický systém v čase smeruje. Napr. atraktorom kyvadla je jeho ustálený stav, v ktorom už nekmitá a zavesené teleso (alebo hmotný bod) zotráva v najnižšom bode svojej dráhy. To znamená, že tým, ako sa systém približuje k atraktoru (resp. je ním priťahovaný), možnosti jeho ďalšieho rozvoja sa znižujú. Niektoré atrakto-

⁴ Najznámejším príkladom podivného atraktora je Lorenzov atraktor - nelineárny, trojdimenzionálny, dynamický systém, odvodený zo zjednodušených rovníc vynúteného prúdenia v atmosfére. Fázová trajektória podivného atraktora nie je uzavretá, nevybočuje z istej ohraničenej časti priestoru, nie je periodická ani nepretína samu seba, pretože v tom prípade by sa vrátil do bodu, kde už raz bol a od tej chvíle by sa jeho pohyb cyklicky opakoval. Ide o nekonečne dlhú čiaru v obmedzenom priestore. Takéto krivky vykazujú výraznú pravidelnosť, ale tiež značnú neusporiadanosť.

ry sú body, čo znamená, že vývoj príslušného systému je napokon zavŕšený rovnovážnym stavom, keď sa teleso nachádza v relatívnom pokoji. Poznáme však aj periodické atraktory, čo znamená, že vývoj systému sa nezastaví, ale kolíše medzi dvoma, prípadne viacerými stavmi. V prípade kyvadla vieme, že sa jeho periodický pohyb po určitom čase zastaví. Ale v chaotickom systéme, ktorý je charakterizovaný veľkou citlivosťou na počiatočné podmienky a vonkajšie vplyvy, môže mať aj najmenší pohyb vplyv na celkové správanie systému, a to celkom nečakaným spôsobom. Takže tu sa otvára priestor pre principiálne pôsobenie Boha, ktoré aspoň na prvý pohľad nebude narúšať prírodnú kauzalitu.

3. Procesuálne myslenie a koncepcia kenosis

Veda aj náboženstvo vytvárajú rôzne interpretácie sveta, ktoré sa vyvíjajú počas histórie. Avšak nie všetky modely majú rovnaký potenciál pre dialóg a integráciu vedy a náboženstva. Ako vhodný a potenciálne úspešný prístup sa v kontexte kresťanstva javí procesuálna filozofia. Ako východisko nám tu môže poslúžiť Whiteheadova filozofia. Alfred North Whitehead (1861 - 1947) bol jedným z veľkých anglických intelektuálov prvej polovice dvadsiateho storočia. Tento, pôvodným vzdelaním matematik, v rokoch 1910 - 1913 publikoval spolu s Bertrandom Russellom (1872 - 1970) fenomenálne dielo *Principia Mathematica*. Podľa Whiteheada je Boh ovplyvnený udalosťami vo svete. Ústredné kategórie procesuálnej filozofie, akými sú napr. časovosť, vzájomné pôsobenie, vzájomná závislosť a pod., aplikuje aj na Boha. Boh je časový v tom zmysle, že Božia skúsenosť sa mení v závislosti od „konania“ sveta. Boží zámer a povaha sú večné, ale Božie poznanie udalostí sa mení v závislosti od toho, ktoré udalosti sa naozaj stanú a aké stavy prejdú z potenciality do uskutočnenia. Boh je teda podľa Whiteheada citlivý na svet, dopĺňujúc jeho uskutočňovanie tak, že ho vidí v kontexte nekonečných zdrojov potenciálnych foriem a reflektuje v spojení s jeho základným cieľom [6, s. 36].

S procesuálnym myslením súvisí koncepcia kenosis (sebaovzdanie, sebaobmedzenie), ktorá poukazuje na možnosť sebaobmedzenia Boha. Ide o koncepciu pôvodne inšpirovanú Listom Filipanom: „On, hoci má Božskú prirodzenosť, nepridŕžal sa svojej rovnosti s Bohom, ale zriekol sa seba samého, vzal si prirodzenosť sluhu, stal sa podobný ľuďom; a podľa vonkajšieho zjavu bol pokladaný za človeka.“ (Flp 2, 6 - 7) Modely založené na tejto idei vychádzajú z kritiky tradičného chápania Božej všemohúcnosti. Vzhľadom na autonómiu mnohých entít a procesov nachádzajúcich sa v aktuálnom svete vyplýva fakt obmedzenia Boha. Ale Základná Realita nemôže byť obmedzená násilne, nejakým vonkajším faktorom, takže akékoľvek obmedzenie Božej moci musí pochádzať z jeho vlastného vnútra.

Oblasťami Božieho sebaobmedzenia sú najmä slobodná ľudská vôľa a niektoré systémy, ktorých budúce stavy sú v princípe nepoznateľné

(napr. systémy v kvantovej mechanike, chaotické systémy, samoorganizujúce systémy). W. H. Vanstone tvrdí, že pravá láska sa vždy spája so zraniteľnosťou. Naopak, nepravá láska, ktorá sa prejavuje úsilím o nadvládu, je v istom zmysle majetnícka. Pravá láska je bez záruk a prináša riziko odmietnutia. Vyžaduje si skôr zaangažovanosť, ako odstup a v dôsledku toho sa stáva zraniteľnou. Takéto črty nachádzame u Boha, ktorého opisuje Biblia. Je to Boh, ktorý sa angažuje vo svete, je ním do určitej miery ovplyvňovaný – teší sa z jeho krásy, smúti nad jeho tragickými stránkami. Iní autori (Nancey Murphy a George Ellis) zdôrazňujú aspekt Božieho očakávanie našej odpovede, ktoré však vždy ponecháva priestor pre slobodu človeka a nevynucuje si našu poslušnosť.

Aj tento proces nevyhnutne odráža nenásilnú, vytrvalú lásku, ktorá má schopnosť presvedčiť, ktorá pôsobí od jeho začiatku a bude pôsobiť až do jeho konca, a ktorá zahŕňa všetky Bohom stvorené veci, od tej najnepatrnejšej až po tú najvelkolepejšiu. Tak ako hriech je nevyhnutným vedľajším produktom stvorenia slobodných rozumných ľudských bytostí, aj utrpenie a chaos sú nevyhnutnými vedľajšími produktmi nenásilného procesu stvorenia, ktorý smeruje k vzniku slobodných a rozumných bytostí [5, s. 247].

Práve prítomnosť zla a utrpenia, ktoré sú v tradičnej koncepcii Božej všemohúcnosti také problematické, bude pochopiteľnejšia, ak pripustíme, že Boh vo svojej moci obmedzuje sám seba. Bolesť, plynutie a smrť sa tak javia ako nevyhnutné sprievodné znaky procesu evolúcie, vďaka ktorej sa vyvinuli slobodné, morálne konajúce subjekty. Takýto kenotický model podľa Baboura lepšie korešponduje s biblickým posolstvom kríža i s vedeckým výkladom dejín evolúcie [1, s. 210 – 213]. Veľmi podobný tomuto prístupu je model rozvíjaný v anglikánskom prostredí, ktorý akcentuje rodičovský rozmer Boha. V procese rastu, výchovy a dospievania dieťaťa mu jeho rodičia skôr vstúpajú určité presvedčenia a morálne štandardy, ako by primárne pôsobili cez donucovanie. Hoci pôsobenie rodičov môže byť nenápadné a veľmi mierne, ich motíváciou je dosiahnutie určitých cieľov. A podobný typ pôsobenia nachádzame aj v Biblii, keď JHWH tvárou v tvár rebelujúcemu Izraelu trpezlivo opakuje svoju ponuku a neopúšťa svoj ľud. Boh je milujúci otcom, ktorý trpí, keď jeho deti neodpovedajú na jeho ponuku [2, s. 316].

Boh rešpektuje integritu stvoreného poriadku a násilne doň nezasaňuje. Samotný proces evolúcie tak nie je rýchlym a jednoduchým procesom. Lebo na dosiahnutie svojich zámerov umožnil, aby bola modifikovaná, obmedzená a zredukovaná jeho inherentná všemohúcnosť a vševedúcnosť práve tou otvorenosťou konca, ktorý prepožičal stvoreniu. Táto otvorenosť konca a nepredpovedateľnosť procesov sveta sa zvyšuje so zložitou organizáciou entít a štruktúr, ktoré nimi prechádzajú, najmä v prípade živých entít a najnápadnejšie pri ľudskej skúsenosti slobody, ktorou disponuje ľudský mozog v ľudskom tele. Kenotický prístup je v súvislosti so slobodnou ľudskou vôľou spojený

s myšlienkou, že stvorenie bytostí, ktoré sa v konečnom dôsledku môžu rozhodnúť proti svojmu stvoriteľovi, je dôsledkom Božej lásky. Možno teda povedať, že ako následok kenotického obmedzenia Boh stvoril svet, v ktorom sa nachádzajú určité systémy, ktorých budúci vývoj je z princípu nepoznateľný dokonca aj pre samotného Boha⁵ [10, s. 210 – 211]. To ale Boha neobmedzuje v poznaní všetkých možností budúceho vývoja systému a pravdepodobnosti pre realizáciu konkrétnych stavov systému.

Processuálne myslenie je tak dobrým východiskom na prekonanie problémov spojených s tradičným vládcovským modelom Boha, v ktorom je Boh zobrazený ako všemohúci a absolútny panovník. Predstavme si teraz v stručnosti odpovede na tieto problémy tak, ako ich prináša procesuálne myslenie a komentuje Barbour [1, s. 222 – 224]:

1. Vyvíjajúci sa svet. Processuálne myslenie je v súlade s evolučným chápaním prírody ako dynamického procesu vznikania, neustálej zmeny a vývoja, ktorý má časovú povahu. Vesmír ako celok nie je zavŕšený a stále sa vyvíja. Rozhodujúcu úlohu v ňom zohráva tvorivý proces nazývaný evolúcia, ktorej výsledky nedokážeme predpovedať. Celá táto skutočnosť je mnohvrstvovým systémom, v ktorom sa zložitejšie vrstvy vyvíjajú z jednoduchších vrstiev. Ak úlohou Boha bolo tento proces vyvolať a nie deterministicky riadiť, dokážeme pochopiť, prečo musel byť taký zdĺhavý a pomalý. V rámci procesuálneho myslenia má zásadný význam aj uznanie vzájomnej ekologickej závislosti všetkých entít.
2. Náhoda a zákonitosť. V rámci vládcovského modelu je náhoda považovaná za ohrozenie Božieho riadenia vo všeobecnosti. V skutočnosti musí byť všetko determinované Bohom a ak sa nám niečo javí ako náhoda, tak je to iba následok našej neschopnosti detailne poznať mechanizmy procesov. V procesuálnom myslení má však svoje nezapustiteľné miesto aj neurčitosť. V prírode vládne tak poriadok, ako aj otvorenosť. Božie zámery a ciele sa nemenia, ale Boh ich prispôsobuje „reakciám“ sveta, ktoré sú aj pre neho nepredvídateľné.
3. Ľudská sloboda. Processuálne myslenie odmieta koncepciu predestinácie v prospech obrazu Boha, ktorý nás chce presvedčiť. Takýto Boh dosahuje výsledky svojho pôsobenia vo svete vždy podľa reakcie ostatných entít. Processuálne myslenie kladie veľký dôraz na zodpovednosť, ktorá znamená kreatívnu prácu pri realizácii Božích zámerov a zároveň uvedomovanie si vlastných nedokonalostí a obmedzení vyplývajúcich napr. zo zdedených biologických a sociálnych štruktúr. Žijeme teda vo vesmíre, ktorého vývoj nie je zavŕšený, a podieľame sa na pokračujúcom Božom pôsobení.

⁵ V striktnom zmysle slova je možné tento dôsledok kenotického modelu Boha chápať ako útok na atribút Božej vševedúcnosti. Okrem toho, že v spomenutom prípade si toto obmedzenie kladie sám Boh, si treba uvedomiť, že aj v klasickej teológii existujú obmedzenia Božích atribútov, napr. že Boh je všemohúci a môže urobiť všetko, čo je logicky možné.

4. Zlo a utrpenie. Hriech možno chápať ako dôsledok ľudskej slobody. Utrpenie a bolesť ale nechápe procesuálne myslenie ako trest za hriech. Schopnosť pociťovať bolesť je nevyhnutným sprievodným znakom rozširujúceho sa vedomia a hlbšej skúsenosti. Vo vyvíjajúcom sa svete sú boj, smrť a navzájom nezlučiteľné ciele neoddeliteľnou súčasťou poznávania vyšších hodnôt.
5. Mužské a ženské atribúty. Na rozdiel od vládcovského modelu, ktorý Bohu pripisuje najmä mužské atribúty (moc, racionalita, nezávislosť), predstavitelia procesuálneho myslenia mu pripisujú atribúty spájané v našej kultúre najmä so ženskostou (starostlivosť, citlivosť, vnímavosť). Vytvára sa tak obraz Boha, ktorý je plný empatie, ktorý vychováva a ktorý spolupracuje. V tomto modeli nejde o stratu moci, pretože Boh neuplatňuje ten typ moci, v ktorom jeden vždy získava a druhý stráca. Boh deleguje svoju moc stvoreniam a z takejto moci môžu získať obe strany.
6. Dialóg medzi náboženstvami. Procesuálne myslenie vychádza z predpokladu, že Boh stále stvoriteľsky pôsobí v celej prírode i v celých dejinách. To však nutne neznamená, že toto jeho pôsobenie musí byť orientované výhradne na jednu tradíciu. Na rozdiel od deizmu zostáva procesuálne myslenie ideu kontinuálneho Božieho pôsobenia vo svete vrátane jeho konania vo zvláštnych situáciách, keď sa Božie zámery odhaľujú s mimoriadnou silou a jasnosťou. Takýto rámec nás podnecuje k dialógu medzi svetovými náboženstvami a je alternatívou tak k militantnému absolutizmu, ako aj neurčitému relativizmu.

Záver

Kresťanské náboženstvo je založené na slobodnej ľudskej činnosti a skúsenosti pôsobenia človeka vo svete. Jazyk, ktorý pri opise Boha používame, nie je nepochybne úplne adekvátny, ale pojem osobného Boha implikuje, že Boh koná konkrétne veci v konkrétnych okolnostiach. V biblickej tradícii je predstava Boha konajúceho vo svete ústredná. Od vyvolenia Abraháma, cez exodus z Egypta, narodenie, službu, smrť a zmŕtvychvstanie Ježiša Krista, až po založenie Cirkvi na Turíce je Boh predstavený ako ten, ktorý koná v živote jednotlivcov, aj celých národov a spoločností. Prostredníctvom týchto „veľkých skutkov“ Boh tvorí a zachraňuje, takže témy stvorenia a vykúpenia sú v biblickej teológii úzko prepojené. Tak v hebrejskej, ako aj ranokresťanskej tradícii nebola Božia činnosť chápaná ako príležitostné zásahy do inak spontánne bežiacich prírodných a historických procesov, ale ako Božia stvoriteľská a udržiavacia činnosť, ktorá je akýmsi základom všetkého, čo sa stane v prírode aj v histórii.

Predstavený pohľad na možnosti Božej činnosti vo svete teda odmieta akúsi „násilnú“ intervenciu Boha do stvoreného poriadku, pretože jeho koncepcia Boha by sa tak stala nekonzistentnou. Boh, ktorý narúša alebo pozastavuje platnosť racionálneho poriadku stvorenia, by konal proti svojej vlastnej racionalite a stal by sa nekonzistentným so svojou

vlastnou prirodzenosťou. Intervencionalizmus je tak neprijateľný nielen z vedeckého a teologického hľadiska, ale je odmietnutý aj na základe argumentov z logiky.

V tomto príspevku sme sa pokúsili poukázať na základné aspekty integračného prístupu k dialógu medzi vedou a náboženstvom. Naša analýza ukázala, že aj keď ostávajú niektoré časti predstavených koncepcií problematické (nejasné vymedzenie indeterminizmu, možnosť neenergetického vstupu do prírodného diania, problém lokalizácie Božieho pôsobenia) a niekedy sa javia ako nie úplne kompatibilné s kresťanským učením (eschatologická istota spásy, niektoré aspekty procesuálneho myslenia), ide o mimoriadne úspešné projekty. Moderná veda nám totiž umožňuje uvažovať o Bohu ako o autorovi plánu samoorganizujúceho sa systému. Príroda je mnohovýrovňový proces tvorenia, zahŕňajúci zákonitosť, náhodu, aj nečakaný vznik. Hranice vymedzujúce možnosti vzniku stabilných molekulárnych a životaschopných štruktúr možno chápať ako miesto zabudovaného rozumného plánu. Svetu hierarchicky usporiadaných úrovní je zrejme vlastné smerovanie k zložitosti, k životu a vedomiu. Zdá sa, že trpezlivý Boh mohol obdarit hmotu rozmanitými možnosťami, pričom vytvorenie zložitejších foriem ponechal na ňu. V tejto interpretácii Boh rešpektuje integritu sveta, ktorý môže byť takpovediac sám sebou. Boh tak môže pôsobiť prostredníctvom prírodných zákonov, a to tak, že ich používa ako nástroje na dosiahnutie vytýčených cieľov.

Ak stvoriteľské pôsobenie Boha zasadíme do evolučného kontextu, potom uvažujúc o tom, čo vieme o zvyšovaní komplexnosti štruktúr a diverzifikácii fyzikálnych, chemických a biologických procesov v čase po Big Bangu, môžeme toto pôsobenie chápať ako uskutočňované cestou prirodzeného odkryvania prírodných potenciálov a kontinuálneho vynárania sa novosti, samoorganizácie, života, mysle a ducha [11, s. 248 - 249].

Základom takéhoto postoja sú tri presvedčenia. Po prvé, musíme rešpektovať integritu stvoreného poriadku, ako aj integritu vedy. Prírodný poriadok nemá žiadne medzery a pri vzniku života a vedomia nebola potrebná nijaká zvláštna intervencia, t. j. *ad hoc* Boží zásah. Prírodné zákony sú síce príkladmi pravidelnosti, ale nevyplýva z nich striktný determinizmus. Po druhé, mali by sme uznať transcendentnosť a radikálnu inakosť Boha. Boh nie je príčina ako každá iná; je to bytosť, ktorá pre nás ostáva tajomstvom. Po tretie, Božím zámerom bolo vytvoriť slobodné osoby, ktoré Boh následne pozýva do osobného vzťahu lásky a dôvery. Boh sa týmto osobám, teda nám ľuďom, zjavuje osobitným spôsobom, predovšetkým cez osobu Ježiša Krista a prostredníctvom našej skúsenosti odpustenia a zmierenia.

Tento predstavený model Božieho pôsobenia vo svete berie vážne tak zjavenie, ako aj poznanie reality, ktoré nám prináša veda. Existujú určité aspekty Božej činnosti, ktoré sme schopní lepšie poznať prá-

ve prostredníctvom kritickej interakcie a dialógu týchto dvoch oblastí ľudského poznania. Na druhej strane však máme aj také aspekty tejto činnosti, ktoré akoby úplne odolávali našej snahe o porozumenie. Základná téza nášho uvažovania tak vyplýva z vnútra samotného sveta a je to presvedčenie, že Boh stvoril tento svet v epistemologickej *kenosis*. Znamená to, že svet bol stvorený takým spôsobom, že je možné, aby bol opísaný ľudským rozumom a vedou ako „sekulárny“ svet, bez Boha. Inak povedané, možný Boh je skrytý Boh, ktorý nevložil bezpodmienečne svoju prítomnosť do ľudského poznania. Dôsledkom toho je, že človek môže orientovať svoj život akoby mimo Boha, ktorý sa stáva bezbranným čo sa týka ľudskej slobody. Na druhej strane, aj keď možno fenomény sveta interpretovať čisto naturalisticky, svet ako taký je interpretovateľný aj z náboženskej perspektívy, ktorá predpokladá jeho závislosť na transcendentnom zdroji. Človek tak vo svojej slobode môže prijať výzvu a vstúpiť do vzťahu s týmto transcendentným zdrojom všetkého.

Použitá literatúra

1. BARBOUR, I.: *Ked' sa veda stretne s náboženstvom*. Bratislava, Kalligram 2009.
2. BARBOUR, I. G.: *Religion and Science. Historical and Contemporary Issues*. New York, HarperCollins 1997.
3. BOHM, D.: and HILEY, B. J.: *The Undivided Universe: An Ontological Interpretation of Quantum Theory*. London, New York, Rotledge 1993.
4. JENÍK, L.: Východiská a konzekvencie konštruktivizmu Nelsona Goodmana. In: *Studia Aloisiana*. 2011, roč. 2, č. 4, s. 41 – 59.
5. MURPHY, N. and ELLIS, G.: *On the Moral Nature of the Universe: Theology, Cosmology, and Ethics*. Minneapolis, Fortress Press 1996.
6. NEMEC, R.: *Náčrt Whiteheadovej procesuálnej filozofie*. Bratislava : Dobrá kniha, 2009.
7. PANNENBERG, W.: *Towards a Theology of Nature: Essays on Science and Faith*. Louisville, Westminster/John Knox Press 1993.
8. PEACOCKE, A.: *Teológia pre vedecký vek*. Bratislava, Kalligram 2009.
9. POLKINGHORNE, J.: *Faith, Science and Understanding*. New Heaven/London, Yale University Press 2000.
10. SPIŠIAKOVÁ, M.: *Zlo v Božom stvorení*. Warszawa, Rhetos 2012.
11. STOEGER, W. R.: Describing God's Action in the World in Light of Scientific Knowledge of Reality. In: RUSSEL, R. J., MURPHY, N. and PEACOCKE, A. R.: *Chaos and Complexity: Scientific Perspectives on Divine Action*. Center for Theology and the Natural Sciences and Vatican Observatory, University of Notre Dame Press 1997, s. 239 – 261.

Doc. PhDr. Miroslav Karaba, PhD. pôsobí na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity. Profesijne sa orientuje na filozofiu vedy, epistemológiu a filozofiu prírody. Aktívne sa zúčastňuje na rozvoji interdisciplinárneho dialógu medzi prírodnými vedami, filozofiou a teológiou. V rámci tejto činnosti rozpracováva najmä modely Božej činnosti vo svete, problém realizmu a otázky metodológie vied.